

İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ EDEBİYAT FAKÜLTESİ YAYINLARI
PUBLICATIONS OF THE FACULTY OF LETTERS, ISTANBUL UNIVERSITY

İSLÂM TETKİKLERİ DERGİSİ

(REVIEW OF THE INSTITUTE OF ISLAMIC STUDIES)

Kurucusu :
Ord. Prof. Dr. Z.V. Togan

Müdür — Editor
Prof. Dr. Bekir KÜTÜKOĞLU

CİLD — VOLUME : VIII
CÜZ — PARTS : 1-4
1984

Edebiyat Fakültesi Basımevi
İSTANBUL — 1984

Anadolu Kadıaskeri Sinan Efendi Hakkında Yapılan Tahkikat ve bunun İlmiye Teşkilâtı Bakımından Önemi

I*

Mehmet İPŞİRLİ

Osmanlı Devleti'nde daha başlangıçtan beri tedris ve adalet teşkilâtını yürüten ilim adamlarına büyük önem verildiği, her iki teşkilâtın sistemli ve adaletli çalışabilmesi için bir çok düzenlemelere girişildiği bilinmektedir. Önceleri bunları düzenleme vazifesini baş-kadı sıfatıyla Bursa kadısı ifâ ederken, yeni fetihlerle Osmanlı ülkesinin büyümesi ve işlerin iyice çoğalması üzerine müstakil bir makamın bu işlerle uğraşması zarureti görülmüş ve I. Murad'ın saltanatı başlarında kadıaskerlik teşkil edilmiştir¹. Daha sonra Fatih Sultan Mehmed'in saltanatı sonunda kadıaskerlerin sayısı ikiye çıkarılmıştır².

XVI. yüzyıl ortaları hatta sonlarına kadar kadılık, müderrislikle ilgili bütün muameleler kadıaskerler tarafından yürütüldüğü halde giderek yüksek ilmiye payelerinin tevcihinin şeyhülislâmlara intikal ettiği, XVII ve XVIII. asırlarda bunun iyice belirgin bir hal aldığı anlaşılmaktadır³.

* Esas itibarıyla bir Tahkikat Defteri'ne dayanan bu çalışma iki kısma bölünerek, burada verilen I. kısımda genel bir değerlendirme yapılmaya çalışılmıştır. Bundan sonraki II. kısımda ise bazı açıklayıcı notlarla metin verilecektir.

1 Kadıaskerliğin teşkilini kaynaklar kısa bir şekilde vermektedir. Bu husustaki bilgilerin birbirinden alındığı anlaşılmaktadır. Bk. Âşık Paşa-zâde *Tevarih-i Al-i Osman* (Âli Bey neşri) İstanbul 1332, s. 52; Hoca Sa'deddin Efendi, *Tâci'ü't-tevârih*, I, İstanbul 1279, s. 67.

2 Taşköprü-zâde Ahmed Efendi, *Eş-Şakâ'îku'n-u'mânîyye fi ulemâ'î'd-Devlet-i'l-İsmâniyye*, Beyrut 1975, s. 87.

3 İ. H. Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilâtı*, Ankara 1965, s. 155.

Bu derecede büyük sorumluluk taşıyan kadıaskerlerin görevlerini hukukî ve idarî olmak üzere iki kısımda mutalaa etmek mümkündür. Bizim buradaki konumuz yönünden önem taşıyan idarî görevlerini ise üç noktada toplamak uygun olacaktır :

- Mülâzemetle ilgili görevleri
- Müderrislikle ilgili görevleri
- Kadılıkla ilgili görevleri.

Kaza ve tedrisin memleketin her tarafına dağılmış gayet geniş bir teşkilât oluşturması ve her iki sahada da devamlı bir hareketliliğin prensip olarak benimsenmiş olması kadıaskerlerin görevlerini, yetki ve sorumluluklarını oldukça artırmıştır. Bütün bu vazifelerin ifâsı için bir çok yardımcı personel kadıaskerlik dairesinde istihdam edilmiş ise de asıl sorumluluk kadıaskerlerde toplanmıştır⁴.

Kadıaskerler böylesine ağır işi ne derecede âdil ve düzenli olarak ifâ etmişlerdir? Zaman zaman müdâhalelere maruz kaldıkları bilindiğine göre ne ölçüde prensiplere uygun davranabilmişlerdir?

Bilindiği üzere kadılık ve müderrislik geniş kitlelerle teması gerektiren, o nisbettde şikâyet ve huzursuzluklara sebep olabilecek görevlerdir. Özellikle kaza konusunda şikâyetler İmparatorluğun her köşesinden ve çok değişik kimselerden merkeze ulaşmakta, bunların tahkiki ve teftişi ile Divan-ı Humayun'un⁵ hatta çoğu kere padişahın bizzat ilgilendiği görülmektedir⁶. Bu amaçla bazen hususî komisyonların teşkil edildiği, yapılan araştırmaların bir rapor halinde sunulduğu ve bilhassa idarî konularda nihai kararın veliyyülemr olan padişaha ait olduğu bilinmektedir⁷.

Osmanlı Devleti'nde çeşitli hakları ve görevleri itibariyle, reayâ ve askerî olmak üzere iki sınıf meydana gelmiştir. Ziraat, san'at ve ticaret ile uğraşan, müslim ve gayri-müslim unsurları tamamen içine alan

4 Kadıaskerlerin, kassâm-ı askerî, vekâyi' kâtibi, tezkireci, berat ve ahkam kâtibi, muhızır ve muhızır-başı, şer'i'atçı, muhasebeci gibi bir çok yardımcıları vardı.

5 A. Mumcu, *Hukuksal ve Siyasal Karar Organı Olarak Divan-ı Hümayun*, Ankara 1976, s. 85 vd.

6 Daha erken dönemlerden itibaren Osmanlı Padişahlarının bu konuda büyük hassasiyet gösterdikleri bilinmektedir. Meselâ Yıldırım Bayezid'in rüşvet aldığı iddia edilen kadılara karşı tutumu hatırlanabilir. Bu konuda örnekler için bk. Ahmed Lutfi, *Mir'at-ı Adâlet yahud Târihçe-i Adliye-i Devlet-i Aliyye*, İstanbul 1304.

7 Mahkemenin veya davaların tahdid edilmesi, birden fazla hakimin görevlendirilmesi vesaire gibi hususlarda veliyyülemrin geniş yetkileri vardır. Etraflı bilgi için bk. Ömer Nasuhî Bilmen, *Hukukî İslâmiyye ve İstilahatı Fıkhiyye Kamusu*, C. VIII, İstanbul 1970, s. 246-252.

reayânın şikâyet ve isteklerine büyük değer verilmiştir. Onlarla ilgili davalar mahallî kadılıkarda görülmekle birlikte, reâyânın topluca veya münferiden daimâ üst makamlara şikâyet ve dileklerini duyurma imkânları olmuştur⁸.

Bugünkü anlamda memurlara benzetebileceğimiz, elinde «Berât-ı padişahî» bulunan askerî sınıf⁹ ise bazı muafiyet ve imtiyazlara sahip olmuştur ki¹⁰ muhâkeme konusunda da bu farklılığı görmek mümkündür. Her hangi bir haksız muameleye maruz kaldıklarında veya kendilerine bahsedilen hakları çiğnendiğinde gayet etkili bir şekilde haklarını arama imkânına sahip olmuşlardır. Askerî sınıfı da, çeşitli özellikleri ve hakları bakımından icraî sınıf ve bunun dışında kalan ulemâ sınıfı olarak mu-tâlaa etmek gerekmektedir¹¹.

Ulemâ sınıfının yargılanması ve bilhassa bunlara verilen cezaların diğer askerîlere nisbetle hafifliği ulemânın imtiyazını bariz olarak gösteren bir husustur¹². Bunların belirli kimseler önünde muhâkeme edilmesi fermânlarda önemle belirtilmiştir¹³.

8 *Muhimme Defterleri*'nde, *KK Ruus Defterleri*'nde ve bilhassa XVII. asır ortalarından itibaren başlayan *Şikâyet Defterleri*'nde pek çok örnekler bulunmaktadır.

9 Askerî sınıfın tarifi, kimleri içine aldığı, sahip olduğu imtiyazlar, bir takım şikâyetler üzerine çıkan fermanlarda açık açık belirtilmiştir. Meselâ, III. Mehmed'in 1006(1597) tarihli *fermanı*, BA. Ali Emîri Tasnifi, III. Mehmed devri, nr. 14; Askerî sınıfın genel olarak mahiyeti için bk. Ö.L. Barkan, «Edirne Askerî Kassamına Ait Tereke Defterleri (1545-1659) TTK Belgeler, III/5-6 Ankara 1968, s. 1-9 ve daha sonraki kısımlar.

10 A. Mumcu, *Osmanlı Devletinde Siyaseten Katl*, Ankara 1963, s. 71.

11 Bunlar, İcrâ'î askerî sınıf ve bunun dışındaki Ulemâ sınıfı şeklinde belirlendiği gibi A. Mumcu, *age*, s. 72 ve 125; ehl-i örf ve ehl-i şer' şeklinde de belirlenmiştir. M. Akdağ, «Osmanlı İmparatorluğu'nun Yükseliş Devrinde Esas Düzen», *Tarih Araştırmaları Dergisi*, III/4-5, Ankara 1967, s. 141-142.

12 A. Mumcu, *Osmanlı Devletinde Rüşvet*, Ankara 1969, s. 220 vd.

13 Rumeli Kadıaskerine gönderilen 1011 tarihli *ferman*, *Münşe'âtü's-selâtin*, II, İstanbul 1275, s. 225-226.

14 Sinan b. Hüsam b. İlyas. Amasyalıdır. Babası eş-Şeyh Hüsameddin Halvetiye meşâyihinden Amasya'da medfun Habib el-Kirmanî'nin halifesi idi. Küçük yaştan başlayarak bir çok ulemadan dersler görmüş ve nihayet 924 (1518) de Ali Cemalî Efendi'ye intisab eylemiştir. 926 (1520) da Kanunî'nin Hocası Hayreddin Efendi'nin mü-lâzimlerinden birisi olmuştur. Küçük kademelerden başlayarak bir çok görevlerde bulunduktan sonra 946 (1539-40) da Halep kadısı oldu. Bu sırada Bağdad valisi Üveys Paşa'yı teftiş etme görevi verilmiş ve hazırladığı raporu üzerine Paşa

Kadıasker Sinan Efendi¹⁴ hakkındaki şikâyetler ve bunun tahkiki:

İlmiye sınıfının en üst mevkinin ihrâz eden kadıaskerlerin sahib oldukları geniş yetkileri kötüye kullanmaları daimâ şikâyetleri mucib olmuştur. Bizim incelediğimiz döneme yakın müellifler, özellikle Gelibolulu Mustafa Âlî¹⁵ ve Koçi Bey¹⁶, ilmiye alanındaki bozukluklara tek tek temas etmişler, bu konularda kadıaskerlerin ihmalkârlıklarını belirterek tenkitlerde bulunmuşlardır.

Kadıaskerlerin görevlerini yapmamaları veya ihmâl etmeleri gibi sebeplerle azledildikleri sık sık görülmekte, ancak azli müteâkib haklarında tahkikat ve teftiş yapılması, şikâyete sebep olan icraât ve bunların cevablandırılması gibi hususlara kaynaklarımızda pek rastlanmamaktadır. Bu konuda üzerinde durulmağa değer bir misâl Anadolu Kadıaskeri Sinan Efendi'nin kadıaskerlikten azli ve sonra dört yıllık kadıaskerliği dönemindeki idarî icraâtının teftiş edilmesidir.

*
**

Bazı kaynaklarda Değirmen vak'ası (da'vâ-i meşhûre-i âsiyâb) olarak geçen¹⁷ bu olay sırasında Rumeli Kadıaskeri Bostan Efendi¹⁸ Ana-

---

vazifeden alınmıştır. Sinan Efendi, Paşa'nın düşmanlığına uğrayarak Haleb'den azledildi, fakat İstanbul'a dönmek üzere yolda iken Şam kadısı oldu. 954 (1547) de İstanbul kadısı oldu, onuncu günü Anadolu kadıaskerliğine yükseltildi. 16 Şevval 958 (17 Ekim. 1551)de azledildi ve hakkında teftiş yapıldı.

Sinan Efendi daha sonra Hac görevini yerine getirmiş ve Rebi'ul-âhir 969 (1561) da Süleymaniye Darülhadis'ine tayin edilmiştir. Safer 983 (1575) de yaşlılık sebebiyle vazifeden ayrılmıştır. Sultan III. Murad kendisine 500 flori ihşanda bulunmuştur. Safer 986 (1578)da Fatih Camiinde Cuma namazını kılariken hastalanmış ve 10 Safer 986 (18. Nisan. 1578) da vefat etmiştir.

Bir çok kaynak eserlere şerh ve haşiyeler yazmıştır. Bunlar arasında bilhassa Kâdi Beyzavî Tefsiri'ne haşiyesi (yazma nüshası için bk. H. Ritter, Ayasofya Kütüphanesinde Tefsir İlmine ait Arabça Yazmalar, *Türkiyat Mecmuası*, VII-VIII/2, 1945 s. 43) önemlidir. Bu sebeple «Muhâşşi» lakabını almıştır. Anadolu Hisarında mescidi (H. Ayvansarayî, *Hadikatü'l-Cevâmi'*, II, İstanbul 1281, s. 162; T. Öz, *İstanbul Camileri*, II, Ankara 1965, s. 59) bulunmaktadır. Kabri Sarıgürz Mescidi avlusundadır. Nev'îzâde Atâ'i, *Hadâ'iku'l-hakâ'ik fi tekmileti's-Şakâ'ik* İstanbul 1268, s. 248-251; Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmânî*, III, İstanbul, 1311. s. 108-9.

15 Mustafa Âlî, *Meva'idü'n-nefa'is fi kava'idü'l-mecâlis*, İstanbul 1956 (Tıpkıbasım) s. 108.

16 Koçi Beg, *Risâle* (Ali Kemal Aksüt neşri), İstanbul 1939, s. 33-37.

17 Atâ'i, s. 130.

18 Bostan Efendi (Mustafa b. Ali, 904-977) : Mülâzemetten sonra çeşitli yerlerde müderlislik ve kadılık yapmıştır. 949 (1542-3) da Sahn müderrisi, 950 (1543-4)

dolu Kadıaskeri Sinan Efendi ve İstanbul Kadısı Saçlı Emir Efendi¹⁹ mâzul olmuşlar bundan sonra teftiş olunmaları fermân olunmuştur. Bostan Efendi'nin teftişi Şam kadılığında mâzul Ahmed Efendi'ye²⁰; Sinan Efendi'nin teftişi Sahn müderrisi Martulos Mehmed Efendi'ye²¹; İstanbul kadısı Saçlı Emir Efendi'nin teftişi ise Alâeddin Ali Efendi'ye²² havale ve fermân olunmuştur.

Fatih Camii'nde günlerce devam eden teftişten sonra her üç ilim adamı da temize çıkmış ve eski itibarlarına kavuşmuşlardır²³. Hatta Ebusuud Efendi'nin vefatından sonra Sinan Efendi'ye fetvâ makamı teklif edilmiş fakat Sinan Efendi kabul etmemiştir, Sultan III. Murad'ın iltifatına mazhar olmuştur²⁴.

Nev'î-zâde Atâ'î her üç âlimin de Rüstem Paşa'nın garazı yüzünden azledildiğini²⁵ birçok kimse gibi bunların da Paşa'nın gadrına uğradığını hatta bununla da yetinmeyerek teftişlerine sebep olduğunu yazmaktadır.

de Bursa kadısı, 951 (1544-5) de Edirne kadısı, Şa'ban 952 (1545) de İstanbul Kadısı, Şa'ban 954 (1547) de Anadolu kadıaskeri, aynı sene Rumeli kadiaskeri oldu. 16. Şevvâl. 958 (17. Ekim. 1551) de mazul oldu. İstanbul'da Emir Buhârî Türbesi'ndemedfundur. Atâ'î, s. 129-132.

19 Saçlı Emir Efendi (Emir Gîsûdâr), Şam kadılığında Şa'ban 954 (Eylül 1547)de İstanbul kadılığına tayin olundu. 16. Şevvâl. 958 (17. Ekim. 1551) de azledilmiştir.

20 Kaf Ahmed Çelebi (Şemseddin Ahmed b. Mustafa) Boluludur. Bazı medreselerde müderrislikten sonra Edirne Üç Şerefeli Medrese ve Edirne Sultan Bâyezîd Medresesi'nde müderrislik yapmıştır. Daha sonra Şam kadısı olup, 80 akçe ile mütekaid olmuştur. Mecdî, *Hadô'ikv's-Şakâ'ik*, İstanbul 1269, s. 502-3.

21 Mehmed b. Muhyiddin, Şeyhülislam Hamid Efendi'nin kardeşidir. 955 (1548) de Manastır Medresesi müderrisi, 956 (1549) da Rodos'ta Sultan Süleyman Medresesi müderrisi, 958 (1551) de Sahn müderrisi, 960 (1552-3) da Şehzade Medresesi müderrisi, 961 (1553-4) de Bağdad kadısı oldu, 964 (1556-7) de mazul oldu. 967 (1559-60) de Mekke kadısı oldu. 975 (1568) de vefat etti. Atâ'î, teftiş görevinden bahsetmektedir. bk. s. 112-3.

22 Alaeddin Ali el-Manevî: Ebülleys Efendi'nin hemşire-zâdesidir. Bu sebeble Ebülleys Alisi diye meşhur olmuştur. Çeşitli medreselerde müderrislikten sonra 949 (1542-3) da Trabzon Sultaniyesi'ne tayin olunmuş, 955 (1548-9) de Manisa'da müderris ve müftî olmuş, 958 (1551) de Sahn müderrisi, 961 (1553-4) de Ayasofya müderrisi, 964(1556-7) de Bağdad kadısı oldu, 969 (1561-2) da mazul oldu ve 974 (1566-67) de vefat etti. Atâ'î, s. 109.

23 Kezâ, s. 131.

24 Kezâ, s. 250.

25 Veziriâzam Rüstem Paşa'nın karakteri sebebiyle bu nevi olaylara tevessül ettiğini muasır tarihçiler ve belgeler göstermektedir. Bk. M. Tayyib Gökbilgin, «Rüstem Paşa ve Hakkındaki İthamlar» *Tarih Dergisi*, VIII/11-12, 1949, 11-50.

dır²⁶. Matrakçı Nasuh, Rüstem Paşa'nın isminden bahsetmeden bu müretteb olayı şu şekilde vermektedir :

Andan sonra sene-i mezbûre [958] Şevvâlinin on altısında Rumeli Kâdî'askeri Bostan Çelebi ve Anadolu Kâdî'askeri Sinân Çelebi Efendi ile İstanbul kâdîsı Emîr'den bazı kimesnelerin gözleri remed-i garaz-ı rü'yet-i hakk-ı sarîha mâni' ve garaz-ı nisbete tâbi' olup, «hakkı müstehakkına icrâ itmezler» diyü Pâdişâh-ı adâlet-âyine nice def'a şikâyet idüp, kağıtlar sundular. Anlar dahi bi-hükmi adl mezkûrları azl idüp, mîzân-ı hakk u bâtili seyf-i sârım gibi kat' iden kadılardan ta'yîn olunup teftiş olunsunlar diyü emr eyledi. Ol emr üzere kâdîlar ta'yîn olunup, câmi'-i şeriflerde cem' olup, nice def'a teftişlerine şurû' olunup, ihzâr-ı husamâda kâdî'asker efendiler emr-i şer'a ittibâ' idüp, samûtu ke'l-hût durc-i dehânlarına mühr-i sukût urup durdular. Teftiş emrinde müfettişler ihtimâm-ı tâm idüp, ber-müceb-i şer'-i şerif ve emr-i münîf muktezâsınca nice def'a cem' olup, mecmâ'-ı âmda kudât fasl-ı dûz-ı sâbıkların mükerrer idüp, müdde'lerden şehâdet taleb eylediler. Bir kimesne gelüp şehâdet eylemedi ve hayr u şerden dahi bir nükte dermeyen idüp söylemediler. Âhirü'l-emr müfettişler kâdî'asker efendilerden yegân müteveccih olup, eğer hakem-i hâzırların zâhir halleri sizlerün istikametine dâldir, lâkin bâtinen cümlesi şehâdet itmede müttefikü'l-makâldir. Hâlen sizin salâh-ı hâl-i me'âlinize elyak ve evfak budur ki da'vâ itdüklerine ikrâr ve itiraf idüp, şurta-i inâbetle nefsinizi varta-i ukûbet-i âhiretten halâs buyurasız diyü cevâb itdüklerinden sonra kâdî'asker efendiler kudât-ı mihrâb-ı şerî'at olanlar keman-ı gûmanla tîr-i kazâ-yı hedef-mezâyâ güşâd virmezler.

26 Ata'î, Bostan-zâde'nin tercüme-i halini verirken bu olaydan şu şekilde bahsetmektedir «...azl ü iz'âclarına sebep bir kıssa-i bü'l-aceb olmuştur. Hulâsa-i kıssa da'vâ-yı meşhûre-i âsiyâbdır ki mânend-i dolâb ulemâ-yı Rum beyninde dâ'ir ve nümüne-nümâ-yı mesel sa'ir olmuş idi. Bir taraftan Rüstem Paşa'nın seyl-i küh-endâz himmeti, cânib-i âhardan Haydar Paşa'nın sarsar-ı hevl-engiz savleti tesâdüm idüp, tevfiqa sa'y iden vesâ'it-i har-ı tâhüne gibi sergerdan laklaka-i vekil-i sinan, hód değirmen çakıldagı gibi tanîn-endâz-ı ekvân olmuş-idi. El kıssa : ol da'vâda müdde'â-yı Âsaffi'ye muhâlif hareket buyurmaları ile, azille kana'at itmeyüp, teftişine himmet ve ol tarikle itmâm-ı eziyet eylemiş idi.

Nice zamân Câmi'-i Sultan Mehemedi'de, Şam'dan ma'zûl Ahmed eş-gehîr bi'l-Kâf mübâşeretî ile makâm-ı teftiş ve tenfirde ikâf olundu. Lakin her seher der u dîvar-ı Cami'de vâfir celî kaflar bulunduğundan gayri esen zâhir olmadı.

Vezir-i vizr-endüz ihfâ-i garazda zer-düz olmağın, töhmet-i tahsisdan nefsinin

«*Ve inne ba'de'z-zanni ismün*» mazmûnından tegâfûl idüp, bî-hüccet-i zâhire ve bî-beyyinet-i bâhire hükmi nüffâza yetiştirmezler. Sizler didiğünüz üzre delîl-i hak ve bürhân-ı sıdk olmak müyesser olsa ve anunla sıtkı kizbden ve sevâbı hatâdan fark idüp, hakkı bâtıldan temyîz itmez mutasavver olsa, halk-ı âlem ızhâr-ı hakda şâhid ve beyyineye muhtaç olmazlardı. Ve bu mücmeli tafsîl ve da'valarına göre ikâmet-i delîl lâzımdır ki bilâ beyyine kelâm-ı bî-fürûğ ve da'vâ-i mücerredin ekseri durûğdur diyü cevâb eylediler.

Âhirü'l-emr ol teftişlerde nesne zâhir olmayup beriyü's-sahh çıkduklarına hükm olundu²⁷.

Tahkikat Defteri

Anadolu Kadıaskeri Sinan Efendi hakkında açılan tahkikat ve yapılan teftişte, şikayetçilerin mazul Kadıaskere tevcih ettiği sorular ve Sinan Efendi'nin verdiği cevaplar bir defter halinde toplanmıştır²⁸. Hadiseden çok sonra 1178 (1764-5) de istinsah edilmiş olan Defter'in başında, bu muhakemat defterinin, eslâfın ne kadar dikkatli, ihmâlden uzak bir anlayış içerisinde olduğunu gösterdiği ifade edilmekte Defter'in ibret gayesiyle yazıldığı belirtilmektedir.

Mülâzemet, kadılık ve müderrislik görevleri yönünden önemli bilgileri ve açıklamaları ihtiva eden Defter'in muhtevasının tanıtılması Osmanlı İliye Teşkilâtı için faydalı olacaktır²⁹.

A. Tahkikat sırasında şikâyet konusu olan başlıca hususlar

a) Mülâzemetle ilgili

tahlîs için hizmet-i Molla ile bile ma'zûi olan karin-i sa'd-ıktirânları Sinân Efendi'ye Martulos Efendi'yi ve İstanbul'dan munfasıl Emir Gîsûdar'a Ebülleyis Alisi'ni ta'yin eyleyüp, hasbe'l-emri'l-âli teftişe mübâşir olduklarında her birinin tahâret-i zeyl ismetleri zâhir ve nezâhat-i tab'-ı âli-himmetleri bâhir olmağla kendiler mânend-i mihrümâh-ı rû-sefid ve güşâde-cebîn ve a'dâ-i hased-pîşe-i rû-siyâh hacletle ser-berzemîn oldılar». s. 130-131.

27 Matrakçı Nasûh, *Süleymân-nâme*, İstanbul Arkeoloji Müzesi Kütüphanesi, nr. 379, vr. 182a-183a; Hüseyin G. Yurdaydın, *Matrakçı Nasûh*, Ankara 1963, s. 65-67. arasında bu olaydan bahsetmektedir.

28 *Tahkikat Defteri (Mecmû'a-yı Muhâkemât-ı Defter-i Eslâf)*, F.E. Karatay, *Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, Türkçe Yazmalar Kataloğu*, C. I, İstanbul 1961, s. 600, nr. R. 1506 Mükerrer, (30 varak).

29 Bundan sonraki atıflarda sadece *Defter* şeklinde zikredilecektir. Burada *Defter*'in Muhterası tanıtılırken sadece bazı davaların varak ve numaraları verilmiştir. Tam olarak dökümü daha sonra verilecektir.

- 1 — Mülâzım olmadığı iddia edilen (mülâzemeti meşkur) adaylara terakkî ile medrese tevcihi³⁰.
- 2 — Mülâzım olmadığı kesin olarak sabit olanlara mansıb verilmesi³¹.
- 3 — Mülâzım olmayana mülâzım mansıbının verilmesi³².
- 4 — Mülâzemet sırasına riayet edilmemesi³³.

b) Terakkî ile ilgili şikâyetler

- 1 — Tafra hareket : Kelime olarak atlamak, sıçramak anlamına gelmektedir. İlmiye ıstılahı olarak ise, sık sık derece atlamak, bir iki mansıbı birden atlamak anlamına gelmektedir³⁴. Adayların bu şekilde ilerlemeleri ve ani yükselmeleri şikâyet konusu olmaktadır³⁵.
- 2 — Yerinde terakkî : Bilindiği üzere «müddet-i örfiyye» sini tamamlayan adaylar veya belli sebeplerle yerinden alınan adaylar bir süre İstanbul'da mülâzemette bulunduktan sonra bir başka göreve tayin ediliyordu. İlmiye mensuplarının göreve fasıla vermeden yerinde kalmaları ve terakkî etmeleri kanuna aykırı idi. Bu hususun sık sık şikâyet konusu edildiği görülmektedir³⁶.
- 3 — «Yeden bi-yedin terakkî» : aynı şekilde kadı ve müderrislerin müddetlerinin bitiminde mülâzemette bulunmadan bir başka yerde hemen göreve başlamaları şikâyet konusu olmaktadır³⁷.
- 4 — «Mâ-dun-ı aşereye aşere verilmesi» yani, on akçenin al-

30 *Defter*, vr. 12b, nr. 45; vr. 13b, 53; vr. 15a, nr. 63; vr. 15b, nr. 72.

31 *Defter*, Vr. 14a, nr. 57.

32 *Defter*, vr. 12a, nr. 40; vr. 14b, nr. 59.

33 *Defter*, vr. 5a, nr. 15; vr. 7a, nr. 21; vr. 9a, nr. 29; vr. 9b-10a, nr. 32.

34 Rumeli Kadiaskerine hitaben gönderilmiş III. Mehmed'in bir fermanında bir çok kimsenin tafra hareket ile «manâsıb-ı celîleye» ulaştığı bundan sonra olmaması emredilmektedir. Süleymaniye, Aşir Ef. Ktb. nr. 1004, vr. 70a-b; yayınlanmış metni için bk. C. Baltacı, *XV ve XVI. Asırlarda Osmanlı Medreseleri*, İstanbul 1976, s. 630-632.

35 *Defter*, vr. 12b, nr. 43; vr. 13a, nr. 47; vr. 14a, nr. 56; vr. 16a, nr. 75, vr. 17a, nr. 87; vr. 17b, nr. 89; vr. 19a, nr. 107; vr. 19b, nr. 112; vr. 20b, nr. 120.

36 *Defter*, vr. 13a, nr. 49; vr. 13b, nr. 51; vr. 16b, nr. 81; vr. 18a, nr. 91.

37 *Defter*, vr. 5b, nr. 16; vr. 15a, nr. 64; vr. 16b, nr. 79-80; vr. 18b, nr. 103; vr. 19a, nr. 110; vr. 21a, nr. 125; vr. 21b, nr. 128.

tında olduğu halde on akçelik medrese tevcihi³⁸; veya on akçelik medresenin dokuz akçe ile tevcih olunması»³⁹.

5 — İki kaza birleştirilerek terakki verilmesi⁴⁰.

6 — Bir müddette üç defa terakkî⁴¹.

7 — Diyâr-ı Arab'dan⁴² Rum'a (Anadolu'ya) yeden bi-yedin terakkî⁴³; Diyâr-ı Arab kazalarından terakkî ile Anadolu kazalarına geçme⁴⁴; Diyâr-ı Arab kazalarından misli (aynı derece) ile Rum'a geçiş⁴⁵; Diyar-ı Arab'dan misli ile iç-il (İçel)'e⁴⁶ geçme⁴⁷.

c) Diğer bazı şikâyetler :

1 — Başlangıçta kanuna muhalif olarak otuz akçe ile mansıb verilmesi⁴⁸.

2 — Kadiaskerin yeğenin beş kere terakki görmesi⁴⁹.

3 — Peş peşe azil sebebiyle iki kere berat harcı ödenmesi ve yol meşakkatı çekmesi⁵⁰.

4 — Müderris, medresenin tamiri için kendi hakkından (ücretinden) para sarfettiği halde bunun karşılığını alamadığı⁵¹.

38 *Defter*, vr. 13b, nr. 52.

39 *Defter*, vr. 14a, nr. 55.

40 *Defter*, vr. 16a, nr. 76.

41 *Defter*, vr. 16a, nr. 74.

42 Diyâr-ı Arab tabirinin burada geniş bir anlamı ifade ettiğini belirtmek gerekir. Meselâ, Elbistan (*Defter*, vr. 12b, nr. 42); Ekrâd-ı İzzeddin kazası (*Defter*, vr. 17a, nr. 82); Birecik (*Defter*, vr. 17b, nr. 84); Tarcan kadılığı (*Defter* vr. 17b, nr. 88) Diyâr-ı Arab olarak zikredilmektedir.

43 *Defter*, vr. 3b, nr. 8; vr. 21a, nr. 124.

44 *Defter*, vr. 17b, nr. 88. Arab kazalarından Anadolu (Rum) kazalarına terakkiyerek (terfi etmeden) geçilebilmektedir. Terakki ederek geçmenin kanuna aykırı olduğu anlaşılmaktadır.

45 *Defter*, vr. 12b, nr. 42; vr. 17a, nr. 82, 86; vr. 19b, nr. 113.

46 İç-il : İstanbul, Edirne, Bursa medreseleri ile bu yerlerin civarındaki önemli medreselerdir, bk. A. Özcan, «Fatih'in Teşkilât Kanunnamesi ve Nizâm-ı âlem için Kardeş Katli Meselesi» *Tarih Dergisi*, sayı 33, İstanbul 1982, s. 13.

47 *Defter*, vr. 17a, nr. 84.

48 *Defter*, vr. 17a, nr. 83.

49 *Defter*, vr. 14b, nr. 58.

50 *Defter*, vr. 3a, nr. 7.

51 *Defter*, nr. 21; Kadiasker cevabında buna mukabil «müddet-i örfiye» sinden altı ay ziyade tasarruf ettiğini belirlemektedir.

5 — Şart-ı vâkıf üzere «ber vech-i iştirak» medresede müderris iken azledildiğinden şikâyet⁵².

Cevaplar : Şikâyetlere kadıaskerin verdiği cevaplar XVI. asır Osmanlı İlmîye teşkilâtı ve bu teşkilâtın nasıl işlediği konusunda bilgi vermektedir. Cevaplar çoğu kere şikâyetlere açıklık getirmekle birlikte zaman zaman, kadıasker davaların tafsilatını hatırlamadığını söylemekte⁵³ veya rûznâmeye bakılmasını istemektedir. Bir çok şikâyete cevap olarak ise tayinlerin, nüfuzlu kimselerin şefaath ve iltiması ile⁵⁴ veya «emr-i padişahî» ile yapıldığını söylemekte⁵⁵, elinde bulunan arzları göstermektedir⁵⁶.

B. Kadı ve Müderrislerin azil sebepleri.

a) Kadılar

- 1 — Yazdığı bazı hüccetlerde karışıklık olması⁵⁷.
- 2 — Bir cihet için iki kimseye arz vermesi (iki kimsenin tayinini arz etmesi)⁵⁸.
- 3 — Vâkıfın koyduğu şartlara kadı'nın riayet etmemesi⁵⁹ (mütevellinin bilgisi olmadan cihet tevcihi)⁶⁰.
- 4 — Kadılık bölgesinden ayrılması⁶¹.
- 5 — Halkın arzuhal sunarak şikayeti sebebiyle⁶².
- 6 — Rüşvet suçundan veya «nüziül akçesi» konusunda halka eziyeti sebebiyle (bu durumu beylerbeyi arz ediyor)⁶³.
- 7 — Zulüm sebebiyle (kadı'nın zulüm yaptığı şeyhülislâma bildiriliyor ve kadı azlediliyor)⁶⁴.

52 *Defter*, vr. 6a-b, nr. 19.

53 «Kim olduğu ma'lûmum değil» *Defter*, vr. 16a, nr. 75; vr. 17a, nr. 82; «Mülâzemeti ma'lûmum. değil» *Defter*, vr. 13a, nr. 48; vr. 13b, nr. 52; vr. 15a, nr. 62.

54 *Defter*, vr. 2b, nr. 5; vr. 8a, nr. 25; vr. 17a, nr. 83.

55 *Defter*, vr. 1b-2a, nr. 2.

56 *Delfter*, vr. 10b, nr. 35.

57 *Defter*, vr. 4b, nr. 12.

58 *Defter* vr. 4b, nr. 12.

59 Bir vakıfta vâkıfın koyduğu şartlar önem taşımakta ve bunlara riayet gerekmektedir. Ancak vakfın açıkça menfaatını gerektiren hususlarda şartlarda değişiklik yapılabilmektedir. Ömer Hilmi Efendi, *İthâfü'l-âhlâf fi ahkâmî'l-evkâf*, İstanbul 1307, s. 71-4.

60 *Defter*, vr. 5b-6a, nr. 18.

61 *Defter*, vr. 7a-b, nr. 22; vr. 8b. nr. 27; vr. 10a-b, nr. 34.

62 *Defter* vr. 9a, nr. 29.

63 *Defter*, vr. 10b, nr. 35.

64 *Defter*, vr. 10b-11a, nr. 36.

- 8 — Şikâyetler üzerine vüzerâ emriyle⁶⁵.
- 9 — «Müddet-i örfiyye»si tamam olmak üzere olduğundan⁶⁶.
- 10 — Avarızı eksik teslim etmesi sebebiyle (Arab defterdarının arzı üzerine)⁶⁷.
- 11 — İstanbul'da görülmesi (istima' olunması) gereken Beytülmal davasını kendi kazasında görmesi sebebiyle⁶⁸ (Bu durumu bir diğer kadı şikayet ediyor).
- 12 — «Mal-ı padişahî için» başka kadının tayini münasib görmesi üzerine⁶⁹.
- 13 — Muhallefât yazarken (tamahkar davranarak) liva elemine bile yazması⁷⁰.
- 14 — Kaza bir başka kazaya zamime (ilave) olmasıyla azil⁷¹.
- 15 — Kaza sınırlarında değişiklik sebebiyle (Kaptan Paşa arzıyla)⁷²; Şehzade Mustafa arzıyla kazanın üçe ayrılması üzerine kadı azlediliyor⁷³.
- 16 — Nahiyenin kazadan ayrılması sebebiyle⁷⁴.
- 17 — Kadılığın başkasına verilmesinin arz edilmesi üzerine (Şehzade Mustafa arzı üzerine)⁷⁵.

b) Müderrisler

- 1 — Danışmend tutmayıp, ta'til-i evkat etmesi, medrese hücrelerinden bazılarını kiraya vermesi sebebiyle⁷⁶.
- 2 — Derse kadir olmaması, medresenin mu'attal olması sebebiyle (Mütevelli bildiriyor)⁷⁷.
- 3 — Müderrisin «kazaya talib» olduğunun arzedilmesi üzerine⁷⁸.

65 *Defter*, vr. 5b, nr. 17.

66 *Defter*, vr. 4b, nr. 12.

67 *Defter*, vr. 1b, nr. 1.

68 *Defter*, vr. 4a, nr. 9.

69 *Defter*, vr. 5a, nr. 14.

70 *Defter*, vr. 3b, nr. 8.

71 *Defter*, vr. 8b-9a, nr. 28.

72 *Defter*, vr. 4b, nr. 11.

73 *Defter* vr. 4a, nr. 9,

74 *Defter*, vr. 3a, nr. 6.

75 *Defter*, vr. 8b-9a, nr. 28.

76 *Defter*, vr. 7b-8a, nr. 24.

77 *Defter*, vr. 6a-b, nr. 19.

78 *Defter*, vr. 2a-b, nr. 4; vr. 6b, nr. 20.

- 4 — Müderrisin «medreseden feragat» ettiğinin bildirilmesi üzerine (kadı tarafından arz edilen bu hususun daha sonra hilaf-ı vakı' olduğu anlaşılıyor)⁷⁹.
- 5 — Medresenin aslında tekke olduğu bildirilerek müderrisin azli⁸⁰.
- 6 — Mütevelli şikayeti ile azil⁸¹.
- 7 — Eski müderrisin şikayeti ile azil⁸².

Azilden sonra teftiş : Kadı ve müderrisler her hangi bir şikayet veya arz neticesi azledildikten sonra gerekli hallerde haklarında bir teftiş ve tahkikat yapılmaktadır. Buna dair birçok örnek derterde bulunmaktadır.

Kadı, müderris, bir yetkilinin arzı veya halkın şikayeti üzerine toplumun selameti için genellikle görevden alınıyor⁸³, eğer isnat edilen suçlar varid değilse veya maksatlı kimselerin (garazkarların) iftirası ile gadre uğrayan kimse bizzat merkeze gelerek⁸⁴ veya bir arz gönderecek durumu izah etmekte, merkezden görevlendirilen müfettişler⁸⁵ mahallinde teftiş ve tahkikat yaparak, şahidler dinleyerek neticeyi arzetmektedir. Suçsuz olduğu halde gadre uğrayanların tekrar münasib bir göreve tayin edilmeleri genellikle ferman olunmaktadır⁸⁶.

C. Diğer hususlar

a) İmtihan :

Bilindiği üzere herhangi bir ilmiye mansıbı boşaldığında eğer talib birden çok olursa adaylar arasında imtihan yapılması ve en başarılı olanın alınması genel bir kaidedir⁸⁷. Bu imtihanlar, ya bizzat kadiasker nezaretinde yapılmakta veya, dürüst, ilmi yetkiye sahip alimler huzurunda yapılırdı. XVI. yüzyılda adaylar arasında yapılan bu nevi imtihanlara

79 *Defter*, vr. 5b, nr. 16.

80 *Defter*, vr. 3a, nr. 7.

81 *Defter*, vr. 6a-b, nr. 19.

82 *Defter*, vr. 6b, nr. 20.

83 «Amma rûznâmede müteşekkileri olup ve fi'l-vâki' fâsîd izâlesi lâzım olmanın yeri âhara tevcih olundu diyü mukayyed bulundu» *Defter*, vr. 56, nr. 17.

84 «Amma sonra kendü Der-i Devlete gelüp, ol husûsı kendüden evvel kadı olan görüp, onun medhali olmadığı zâhir olup» *Defter*, vr. 4a, nr. 9. ayrıca bak. *Defter*, vr. 3b, nr. 8; vr. 5b, nr. 17.

85 *Defter*, vr. 56, nr. 14.

86 *Defter*, vr. 1b-2a, nr. 2.

87 *Uzunçarşılı, İlmîye*, s. 63-4.

ait bir çok örnekler Mecdi'nin Hada'ıku's-Şaka'ik⁸⁸ ve Ata'nın zeylinde zikredilmiştir⁸⁹.

Tahkikat Defteri'nde imtihanlara dair örnekler bulunmaktadır. Ancak gerek Ruznâme'de⁹⁰ gerekse bu defterde imtihandan seyrek bahsedilmesi, bunun her zaman uygulanmadığını, mülazemet süresinin esas alınmış olduğunu göstermektedir⁹¹.

b) Rûznâme

Kadiaskerlerin idari görevini yürütürken tuttıkları kadı-müderris ve mülazimlerin tayin, terfi, (terakki), nakil becayiş gibi işlemleri yazdıkları resmî defterler olarak bilinen ruznamelerin bu konularda herhangi bir ihtilaf halinde esas kaynak oldukları bilinmektedir. Tahkikat Defteri'nde ruznameye sık sık atıfta bulunulması ruznamelerin önemini teyit etmektedir. Ancak ruznameye de zaman zaman işlemlerin hatalı olarak kaydedildiği anlaşılmaktadır.

- 1 — Kadiasker, ruznamede azil sebebinin doğru (sahih) yazılmadığını belirtmektedir⁹².
- 2 — Kadiasker «Ruznamede on akçe yazıldığı yanlış, üçü kalmıştır» diyerek yanlışlığı belirtmektedir⁹³.
- 3 — Kadiasker «Bu ruznamede tafsil olunmamış, Mehmed Çelebi Efendi ruznamesinde görülsün» şeklinde önceki ruznameye bakılmasını istemektedir⁹⁴.
- 4 — «Ruznameye nazar olundukda» Sivas Beylerbeğisi Hızır Paşa'nın; kadının yaptığı yolsuzluk hakkındaki arzı bulunmuştur⁹⁵.

88 Mecdi, s. 447, 470.

89 Atâ'i, s. 121, 134.

90 Sinan Efendi'nin kadiaskerlik dönemine ait bazı kayıtları ihtiva eden *Rûznâme* İstanbul Şer'i Siciller Arşivi, Kadiasker Ruznameleri nr. 1 de bulunmaktadır. Bu Rûznâme mezuniyet tezi olarak hazırlanmıştır. N. Ceylan, 951-959 (1544-1556) *Tarihli Rumeli Kadaskeri Ruznamesi*, İstanbul 1980 (İst. Edebiyat Fak. Osmanlı Müesseseleri Medeniyeti Tarihi Kürsüsü, mezuniyet Tezi).

91 «Cümlesin imtihan idüp, mezkur İlyas'ı cümleden evceh bulup ona tevcih olundi didiler» *Defter*, vr. 7a, nr. 21; «Mezkur Sinan ile Mustafa'yı birer vakitte imtihan itdim, Muslihiddin'i andan iyi buldum...», *Defter*, vr. 9b nr. 30; «Bir kaç kere imtihan itmek kast itdik mevani düşdi idemedik...», *Defter*, vr. 11a-b, nr. 38, ayrıca bk. *Defter*, vr. 27a-b 175, 177, 178.

92 *Defter*, vr. 8b-9a, nr. 28.

93 *Defter*, vr. 14a, nr. 56.

94 *Defter*, vr. 20a, nr. 119.

95 *Defter*, vr. 10b, nr. 35.

5 — Ruznamede görevin Şehzade iltimasıyla verildiği⁹⁶, Elkas Mirza şefaatiyle verildiği⁹⁷ yazılmaktadır.

6 — Cihet ruznamesi : Kaza ve tedris ruznamesinin dışında bir de cihet ruznamesi olması muhtemeldir⁹⁸.

c) İltimas ve şefaat :

Kadı ve müderrisler görev alırken veya daha münasip bir yere geçmek istediklerinde Şehzadeler (Şehzade Mustafa⁹⁹, Cihangir¹⁰⁰, Bayezid)¹⁰¹, defterdar¹⁰², kapı ağası¹⁰³, Beylerbeyiler¹⁰⁴, Sancakbeyi¹⁰⁵ gibi yetkililerin iltiması, şefaati, yardımı, mektubu, arzı, tavsiyesi, dileği ile¹⁰⁶ görev aldıkları tahkikat defterindeki cevaplardan anlaşılmaktadır.

Kadiaskerin bu nevi tavassutları açıkça belirtmesi hatta bunların bazılarının ruznameye bile işlenmiş olması bunun bir tezkiye ve referans mahiyeti taşıdığı kanaatını uyandırmaktadır.

d) Kadı ve müderrislerin şikayetleri sırasında «müddet-i örfiye» denilen belirli süreyi tamamlamadan, ne kadar erken görevden alındıkları (bakiyye-i müddetleri); ne kadar zamandan beri mülazemette buldukları yıl ve ay olarak genellikle belirtilmektedir¹⁰⁷.

e) Defterde şikayette bulunan ilmiye mensuplarının kimden mülazim oldukları genellikle zikredilmektedir. Bu mevali arasında Şeyhülislam kadiaskerler, büyük kadılar ve müderrislerin isimleri zikredilmektedir¹⁰⁸.

96 *Defter*, vr. 7a-b, nr. 22; vr. 16b, nr. 81.

97 *Defter*, vr. 17a, nr. 83.

97 *Defter*, vr. 17a, nr. 83.

98 *Defter*, vr. 3a, nr. 7.

99 *Defter*, vr. 8a, nr. 25; vr. 14b, nr. 58; vr. 16b, nr. 81.

100 *Defter*, vr. 18b, nr. 100.

101 *Defter*, vr. 2b, nr. 5.

102 *Defter*, vr. 1b, nr. 1.

103 *Defter*, vr. 1b-2a, nr. 2.

104 *Defter*, vr. 2a-b, nr. 4; vr. 19b nr. 114.

105 *Defter*, vr. 21a, nr. 123.

106 Sıra ile bütün bu kelimeler için bk. *Defter*, vr. 16b, nr. 81; vr. 15b, nr. 73; vr. 20b, nr. 120; vr. 8a, nr. 25; vr. 17b, nr. 89; vr. 21a, nr. 123; vr. 19b, nr. 114.

107 *Defter*, vr. 6b, nr. 20; vr. 7b, nr. 23; vr. 3a, nr. 7; vr. 5b, nr. 17; vr. 9a, nr. 29.

108 *Defter*, vr. 4b, nr. 11, 12; vr. 6b, nr. 20; vr. 7a, nr. 21; vr. 8b-9a, nr. 28; vr. 9b-10a, nr. 32.